

Izvorni znanstveni rad (Original scientific paper)

94(497.6 Gračanica) "1966"

323(497.6 Gračanica) "1966"

AMIR DURANOVIĆ

Gračanica 1966. godine: Odjeci IV sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije*

Apstrakt: Na osnovu dostupne arhivske građe autor u ovome radu rekonstruira kretanja u Gračanici nakon IV sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije 1. jula 1966. godine. Dostupna građa omogućila je rekonstrukciju pozitivnih i negativnih reakcija na donesene odluke, raspoloženje političkih funkcionera i lokalnog stanovništva što pruža mogućnost za ostvarenje uvida u stanje društvenih odnosa u lokalnoj zajednici. Iako pojedini izvori, koji bi mogli detaljnije predstaviti kretanja u ovoj sredini, nisu dostupni, ostvarenim uvidom u raspoloživi materijal predstavljena je jugoslavenska tema u svojoj mikroregionalnoj varijanti.

Ključne riječi: Gračanica, Brionski plenum, Aleksandar Ranković, Savez komunista Jugoslavije

Abstract: Grounded on available archival sources, the author reconstructs the movements in Gračanica after the 4th meeting of the Central committee of the League of Communists of Yugoslavia on 1st July 1966. The accessible sources enabled the reconstruction of positive and negative reactions on the passed decisions, the mood of political functionaries and local population, which offers the possibility to understand the state of social relations within the local community. Even though certain sources, which could give us a more detailed image of this environment, are not available, the existing materials enabled us to present a Yugoslav topic in its micro regional variant.

Key words: Gračanica, the Brioni Plenum, Aleksandar Ranković, the League of Communists of Yugoslavia

* Rad prezentiran na naučnoj konferenciji "Istraživanje lokalne historije u Bosni i Hercegovini". Gračanica: 10. decembar 2010. godine.

*Tako nam i treba kad nam šuster Ranković vodi politiku.*¹

Augustin [?], vatrogasac iz Banovića

Pristup

Ideja za prezentiranje pojedinih saznanja o kretanjima u Gračanici tokom 1966. godine nakon IV sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije javila se tokom istraživanja navedene pojave na širem bosanskohercegovačkom prostoru. Dostupna arhivska građa, iako nedovoljna za potpuno sagledavanje reakcija, pojava i odjeka, ipak pruža mogućnost za rekonstrukciju njihovih temeljnih tokova. Skoro bez ikakvog uporišta u bosanskohercegovačkoj historiografiji, što je dovoljan pokazatelj opravdanosti njenog istraživanja, tema koju ovdje prezentiramo u osnovi je rezultat direktnog susreta sa primarnom izvornom građom uglavnom partijske provenijencije. Nekoliko izvještaja o kretanjima u Gračanici 1966. godine omogućili su ostvarenje uvida i otvaranje teme. Smatramo da će pojedine informacije do kojih smo došli u ovom radu poticajno djelovati na sveobuhvatnije pristupe ovakvim temama iz lokalne historije, ne samo Gračanice nego i drugih sredina u Bosni i Hercegovini. Iako u osnovi smatramo da prilikom istraživanja tema iz lokalne historije ne bi trebalo insistirati na općim mjestima bosanskohercegovačke, odnosno jugoslavenske historije, u uvodnom dijelu smo ipak ukazali na osnovna kretanja u Jugoslaviji šezdesetih godina 20. stoljeća kako bismo našoj temi dali odgovarajući i neophodni kontekst.

*

Tokom šezdesetih godina 20. stoljeća počele su krupne političke i društveno-ekonomske promjene koje su bitno mijenjale suštinski karakter Jugoslavenske federacije. Između donošenja novog Ustava 1963. i ustavnih amandmana s kraja iste decenije pokrenuta je i privredna reforma 1965. godine kao najveći reformski zahvat u privredi od uvođenja samoupravljanja u Jugoslaviji. Tinjajuće neslaganje između reformističke i konzervativne struje u političkom rukovodstvu kulminiralo je 1966. godine pretvorivši se u otvoreni sukob. Navodno otkriće aparata za prisluškivanje u kabinetima i drugim objektima korištenim od strane vodećih ljudi Jugoslavije, uključujući i Josipa Broza Tita, pokrenulo je opsežnu istragu o radu organa državne bezbjednosti na čijem se čelu nalazio Aleksandar Ranković. Komisija za ispitivanje rada organa državne bezbjednosti u sastavu Krste Crvenkovski, predsjednik, Đuro Pucar Stari, Blažo Jovanović, Dobrivoje Radosavljević, Mika Tripalo i Franc Popit,

¹ Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), *Sreski komitet Saveza komunista Tuzla*, A/66, kutija 2, sign. IIa2, *Informacija o reagovanju i komentarima članova Saveza komunista i građana na odluke IV plenuma CK SKJ* (Banovići, 12. jula 1966). Dokumente iz Arhiva Tuzlanskog kantona korištene u ovom radu ustupio mi je prof. dr. Husnija Kamberović na čemu se iskreno zahvaljujem.

članovi, formirana od strane IK CKSKJ 16. juna 1966, podnijela je Plenumu izvještaj (*Izvještaj o stanju, metodu rukovođenja i pojavama zloupotreba u organima državne bezbjednosti*) sa osnovnim zaključkom da u radu Službe postoje tendencije da se ona postavi iznad društva. U istom izvještaju naglašeno je kako su te tendencije, uočljive od uvođenja samoupravljanja, tokom posljednjih godina dobile jači intenzitet što je rezultiralo monopolom u radu Službe te opasnosti da se SDB pretvori u silu izdvojenu i jaču od društva.²

* *

Kako se u slučaju *pada* Aleksandra Rankovića radilo o *povlačenju* sa svih funkcija koje je do tada obavljao *de facto* drugi najmoćniji pripadnik jugoslavenske komunističke elite, to su i reakcije na ovaj čin bile izrazito velike i opširne, raspoloženje različito, a razmišljanja stanovništva u Bosni i Hercegovini odavala su utisak da se radi o društvu koje ima ozbiljnih političko-ekonomskih poteškoća. Istovremeno, radilo se o društvu koje se suočava sa političkom odlukom bez presedana u dotadašnjoj jugoslavenskoj povijesti socijalističkog perioda. Izvorna arhivska građa dostupna u ovom trenutku omogućava kontinuirano praćenje reakcija, odjeka i drugih oblika izražavanja mišljenja na saznanje da se u partijskom vrhu na saveznom nivou dešavaju ozbiljni politički obračuni. U najvećem broju analiziranih slučajeva radi se o različitim vrstama informacija lokalnih partijskih organizacija i drugih foruma socijalističkog društva, koji su povodom donesenih odluka na Brionskom plenumu održali sastanke i razmatrali novonastalu situaciju. Osim diskusije o odlukama, a jedna od njih bila je i ona o početku procesa reorganizacije Partije, ovakve vrste susretanja bile su prilika da se na dnevni red stavi značajan niz problema lokalne prirode, koji su bili vezani ili za Službu državne bezbjednosti ili neke druge organe vlasti za koje se moglo kazati da su u svome radu odstupali od utvrđenog kursa, odnosno, da je bilo "devijantnog" ponašanja u radu, zloupotreba položaja ili drugih sličnih deformacija. Primjeri iz Gračanice detaljno opisani u jednoj sumarnoj informaciji Sreskog komiteta SK Tuzla pokazuju kako su, nakon uobičajenih pitanja o kretanjima u vrhu Partije, suštinu problema građani iznalazili u svojim radnim organizacijama o čemu su ponajviše i diskutirali.³

Među prvim saznanjima o raspoloženju u sredini kojoj ovom prilikom posvećujemo posebnu pažnju korisne informacije pronalazimo u Izvještaju Sreskog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine iz Tuzle od 12. jula 1966. godine, koji Odjelenju za informacije i dokumentaciju CK SKBiH šalje prikupljene podatke sa terena.

² Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Nolit, Beograd, 1981, 569-573; Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest (1918-1991)*, Golden marketing, Zagreb, 1999, 489-503. Za detaljniji uvid u tok sjednice od 1. jula 1966. na Brionima, vidjeti: Zoran Sekulić, *Pad i čutnja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989, 75-123.

³ ATK, *Sreski komitet SK BiH Tuzla 1965-66, Informacija o sprovođenju odluka IV Plenuma CK SKJ na području opštine Gračanica*.

Prema tom dokumentu u Gračanici je 8. jula održana konferencija podružnice Socijalističkog saveza radnog naroda (SSRN) Varoš na kojoj se raspravljalo o odlukama IV sjednice CK SKJ. Nakon izražavanja jednoglasne podrške odlukama Plenuma, što je gotovo uobičajena vijest iz svih sredina, u diskusiji je pokrenuto pitanje držanja pojedinaca i njihovog tumačenja odluka. Istaknut je slučaj izvjesnog Ace Nikolića za koga se zahtijevalo isključenje iz SSRN-a. U svojoj diskusiji povodom ovog slučaja Todor Knežević je naglasio da navedeni i njemu slične treba rješavati isključivo na konferenciji SSRN-a jer su na drugim instancama "širokogrudniji i humaniji" pri čemu je mislio na SK i sud. U istu diskusiju uključio se i Đorđo Đuranović koji je naglasio kako "mi znamo ko je Aco i otkud njemu pravo da brani srpstvo. On je izvarao veliki broj građana radi čega je krivično odgovarao". Konačno je zaključeno da se Aco Nikolić isključi iz SSRN-a.⁴ Iako se iz navedenih podataka ne može do kraja razjasniti kakva je suština navedenog slučaja, valja primijetiti kako se ovdje radilo o komentarima koji su u svojoj pozadini imali tematiku međunacionalnih odnosa ili pitanje srpskih kadrova u saveznim institucijama što nije rijedak slučaj u zabilježenim reakcijama na odluke Brionskog plenuma.⁵ Istoga dana održana je sjednica Općinskog odbora SUBNOR-a na kojoj se raspravljalo o sprovođenju programa proslave značajnih datuma iz NOB-a te odluka IV sjednice CK SKJ.⁶ Na ovoj sjednici isključeni Džemal Huskanović već

⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH), Fond: *Arhiv CK SKBiH*, k. 3, 1966.

⁵ Prema podacima iz drugog dokumenta, Aco Nikolić je po saznanju kakve su odluke donesene na Brionima, psovao SKJ i Edvarda Kardelja naglašavajući kako je sve to "usmjereno protiv srpstva jer je drug Marko [Aleksandar Ranković, op. a.] predstavljao Srbe itd." Ovo nije jedini primjer gdje se smjena Aleksandra Rankovića doživljavala kao rušenje srpskih kadrova u saveznim institucijama. Ovakve vrste reakcija gotovo uvijek se nalaze u dijelu dokumenta koji sažima negativne odjeke. U opširnoj informaciji iz Banje Luke, na primjer, govori se o gotovo istom tipu reagovanja. Jedna grupa ljudi iz sela Obrovci-Mikići, opisana kao grupa "malo pripitih ljudi" u međusobnom razgovoru o novim kretanjima u vrhu Partije, posebno je komentirala slučaj Aleksandra Rankovića. Tada se jedan od njih zapitao šta se to događa u Beogradu tvrdeći "[...]sve su prilike da smo sada mi Srbi nastradali". U istom razgovoru jedan mještani istoga sela pitao je jednog penzionera "radi čega se smjenjuju samo rukovodioci Srbi". Građa prikupljena u Arhivu Bosne i Hercegovine nudi niz istih ili sličnih primjera. U Gračanici je, kao i drugim sredinama, postavljeno nekoliko pitanja koja su se pojavljivala i u drugim sredinama. Ljude je zanimalo zašto do smjena nije došlo ranije ako se znalo za negativan rad Službe, ko je otkrio frakcionašku grupu, kako se osjećao Tito kada je morao staviti na dnevni red svoje najbliže saradnike, šta će biti sa Rankovićem i Stefanovićem, kakva je razlika između Dilasa i Rankovića i sl. ATK, *Sreski komitet SK BiH Tuzla 1965-66, Informacija o sprovođenju odluka IV Plenuma CK SKJ na području opštine Gračanica*.

⁶ U ovom slučaju, radilo se o proslavi Dana borca prilikom koje je održan govor koji je ocijenjen kao "politički štetan". Osnovni razlog za ovakvu ocjenu sadržan je u činjenici da je prilikom govora u čast borca Adema Alića bilo više govora o drugim ljudima, a najmanje o imenovanom. Zaključeno je, naime, da nije do kraja ispoštovan dogovor postignut unutar Mjesne organizacije Saveza boraca Gračanica te da je Džemal Huskanović, član Opštinskog odbora SUBNOR-a i član SK, pročitao drugi govor u odnosu na prvobitno planirani. Takvo ponašanje je izazvalo osude građana, a navedeno je kako je Huskanović svoj govor pripremao sa jednim od "informbiroovaca" što je bilo dovoljno da bude isključen iz Opštinskog odbora SUBNOR-a. Slučaj Džemala Huskanovića,

je 2. jula svojim ponašanjem “najavio” svoj slučaj budući da je njegova prva reakcija na vijest o padu Aleksandra Rankovića bila obraćanje Opštinskom odboru boračkih organizacija u kojem je rekao da će “predati partijsku knjižicu, zato što se to tako radi protiv Marka [Aleksandra Rankovića, op. a.]”.⁷ Odluka o isključenju Nikolića i Huskanovića saopćena je svim organizacijama u Gračanici, a njima sličan je i slučaj željezničkog radnika Tešanović Milorada iz Boljanica koji je uzvikivao “živio Ranković”.⁸ Ipak, u njegovom slučaju, izvorna građa nam ne nudi podatke koji bi nas upoznali sa njegovom daljom sudbinom.

Dva dana ranije, 6. jula održan je sastanak OO SK Varoš na kojem se raspravljalo o odlukama Brionskog plenuma gdje je pokrenuta diskusija o radu pojedinih službenika sektora državne bezbjednosti. U konkretnom primjeru, zahtijevalo se preispitivanje rada Jefte Vidića i Stevana Paljiša. Iznesena je tvrdnja kako je početkom godine sačinjen jedan spisak emigranata i njihovih veza te kako su se na tom spisku našla imena “nekih odgovornih društveno-političkih radnika i rukovodilaca u komuni”. Nakon što je uočeno ovakvo djelovanje, sačinjen je pismeni prigovor načelniku Sreskog sekretarijata unutrašnjih poslova radi poduzimanja izvjesnih mjera iz njegove nadležnosti.

Osim navedenih primjera, reakcija i komentara na odluke IV sjednice CK SKJ bilo je i na sastanku aktiva Saveza komunista Preduzeća “Bosna-azbest” (gdje je ponovo osuđen slučaj Ace Nikolića), zatim aktiva Saveza komunista pri ZZ “Bratstvo” Gračanica te sastanak OO SK u Obučarskom pogonu čiji su članovi jednoglasno prihvatili, odnosno podržali odluke IV sjednice CK SKJ.⁹ Na ovome mjestu vrijedi potcrtati zapažanje o sastanku aktiva SK pri ZZ “Bratstvo” gdje je napomenuto da je sastav aktiva SK pri ovoj radnoj organizaciji takav da ga sačinjavaju komunisti sa čitavog područja općine Gračanica, a rade na takvim radnim mjestima gdje su mogli čuti komentare, te su izjavili da nema komentara u negativnom smislu. Ovaj podatak pokazuje kako su svi organizacioni partijski nivoi s naročitom pažnjom pratili sve reakcije te o zapaženim raspravljali na održanim sastancima.

Vremenski podudarne vijesti pratimo i sa sastanka OO SK Željezničke stanice Sočkovac od 6. jula 1966. godine gdje su prisutni članovi SK dali jednoglasnu podršku odlukama da bi u svojim diskusijama naglasili njihov značaj. Prisutni diskutanti

osim na ovom forumu, razmatran je i na konferenciji SSRN-a podružnice Varoš. ABH, Fond: *CK SKBiH*, k. 3, 1966. Osim navedenih podataka, u opširnoj informaciji o stanju u Gračanici iz avgusta 1966. navedeno je kako je na grobu Adema Alića, Huskanović govorio o pojedincima koji su već ranije isključeni iz SKJ po liniji IB-a, te je naveo da je “Adem Alić oko sebe okupljao naprednu muslimansku omladinu” mada nema navedenih pojedinosti o karakteru te grupe. ATK, *Sreski komitet SK BiH Tuzla 1965-66, Informacija o sprovođenju odluka IV Plenuma CK SKJ na području opštine Gračanica*.

⁷ Isto.

⁸ Isto.

⁹ ABH, Fond: *CK SKBiH*, k. 3, 1966.

su isticali kako je sreća da su razmatrani problemi na vrijeme uočeni što je rezultiralo i adekvatnom reakcijom “jer mogli bi doživjeti i teže posljedice”. Istovremeno, naglašen je značaj očuvanja jedinstva SKJ budući da su i ove odluke doživljavane u tom pravcu. Uobičajeno nastojanje da se i dalje širi partijsko tumačenje odluka naglašeno je i na ovom sastanku jer “naša je dužnost da u kolektivu i svugdje gdje smo prisutni pravilno objasnimo ljudima stavove odluka CK SKJ jer naša Partija ima i svoje klasne neprijatelje”.¹⁰ Primjere jednoglasne podrške odlukama bilježimo i na sastancima OO SK Donja Orahovica i OO SK Lukavica održanim 9. jula, kao i sastanku OO SK Gornja Orahovica od 10. jula 1966. godine.¹¹

Osim informacija koje možemo pratiti iz dokumenata nastalih konkretno u lokalnim partijskim forumima u Gračanici, vijesti o reakcijama i stanju u Gračanici moguće je pratiti i iz građe viših partijskih organizacija. Tako je 12. jula 1966. godine Sreski komitet Saveza komunista BiH Tuzla raspravljao društveno-političku situaciju nastalu nakon smjene Aleksandra Rankovića. Između drugih sredina, raspravljalo se i o stanju u Gračanici. Iz analiziranih diskusija uočljivo je da se odlukama IV sjednice CK SKJ pristupalo temeljito, uz naglašavanje svih uočenih nepravilnosti u radu kako SDB tako i drugih službi te postupaka pojedinaca vezanih za policijsko-obavještajnu zajednicu. Među prvim diskutantima koji su govorili bio je i Avdo Iširlija, član SK SK BiH Tuzla, koji se u svom izlaganju osvrnuo na teškoće u rješavanju uočenih problema u Gračanici.¹² Iako iz navedene diskusije teško možemo razumijeti problem u potpunosti jer Iširlija govori dosta neodređeno, ipak se čini kako možemo primijetiti suštinu problema. Prema našem razumijevanju, a pojedini navodi iz diskusija nas navode na takvo razmišljanje, očito je u sistemu organizacije rada SDB ili nekog drugog organa bilo i previše problema koje je valjalo adekvatno rješavati.

Sličnih komentara bilo je i daljim tokom sjednice gdje su posebno naglašene uloge pojedinaca u radu SDB, njihova nastojanja da prate društveno-političke djelatnike te je ukazano na negativne posljedice koje su nastajale zbog takvog djelovanja.

¹⁰ ATK, *Sreski komitet Saveza komunista Tuzla*, A/66, k. 2, sign. IIa2, *Informacija o sprovođenju odluka IV sjednice CK SKJ na području opštine Gračanica* (Gračanica, 11. jula 1966).

¹¹ Isto.

¹² “Ja, na primjer, znam da u Gračanici neće ići stanje kako treba. Mi smo dobili neke informacije o radu tih ljudi dole. Istina, jedan od njih je bolestan čovjek, jer inače pametan ne bi mogao tako da radi. On je nas obavještavao o nekim, navodnim malverzacijama predsjednika Opštinske skupštine, o porodičnim primanjima našeg Mirka Garića koji je sasvim savjestan i fin čovjek, a dobijeno je preko CK i anonimno pismo. Kada smo mi uporedili to pismo i njihova obavještavanja ustanovili smo da se radi o istim ljudima, o istom načinu obavještavanja. Mi smo ih zvali i pitali ih šta to oni rade. Medjutim, oni neće da priznaju da su oni pisali pismo. Tamo će trebati otići. Drugovi iz opštinskog komiteta su tražili da se dodje. Ja sam spremio sve materijale koji su u vezi sa ovim i mi ćemo dole otići. Ja vjerujem da će biti još takvih slučajeva, budimo u to uvjereni, jer mi sve stvari u potpunosti ne znamo.” ATK, *Fond Sreski komitet SK BiH Tuzla*, A/66, k. 1, *Zapisnik sastanka Sekretarijata Sreskog komiteta SK Tuzla održanog 12. jula 1966.*

Mustafa Šabić je u svom govoru naglasio i činjenicu da određeni članovi SKJ nisu u stanju da razumiju i prihvate novi politički kurs.¹³ Oslanjajući se na Iširljine stavove, Mustafa Šabić svojom diskusijom, koja je također dosta neodređena, ukazuje na pojave u komitetima karakterizirajući ih kao neadekvatne trenutnom stepenu političkih odnosa i neskladne sa donesenim odlukama. Osim toga, ako bismo otpore starijih članova SKJ pojedinim odlukama tumačili u kontekstu “žala za prošlim vremenima”, što nam Šabić na određeni način sugerira, onda navedene probleme iz diskusije možemo razumijevati i u kontekstu novog političkog, ali i privredno-ekonomskog kursa jugoslavenske politike šezdesetih godina.

Do sada prezentirani odjeci i reakcije na IV sjednicu CK SKJ govore o različitim vidovima reagovanja od strane stanovnika određene sredine. S druge strane, ni Partija nije bila nespremna na provođenje donesenih odluka. Odlučnost da se donesene odluke adekvatno prezentiraju javnosti možda najslikovitije prikazuje brzina reakcije. Naime, u primjeru Gračanice već 2. jula u 11^h održan je prvi, kraći, a u 18^h prošireni informativni sastanak OK uz prisustvo svih članova. Na tim sastancima dogovoreni su dalji koraci, odnosno širenje informacija o Brionskom plenumu, a već tada bili su pripremljeni i adekvatni propagandni materijali. Do 15. jula svi značajniji učesnici političkog života bili su upoznati sa novom političkom situacijom. Istovjetan model ponašanja partijskih rukovodstava možemo pratiti i u drugim sredinama. Osim brzine, kada se radi o nekim pitanjima kao što je stanje u državnoj bezbjednosti i sektoru unutrašnjih poslova, moguće je upratiti i određenu vrstu zabrinutosti viših institucija. Ilustraciju toga već smo mogli vidjeti u diskusiji Avde Iširlje o stanju u Gračanici, a drugi primjer je prisustvo Rude Tomića, člana CK SKJ, na sastanku šireg aktiva komunista (pristuno oko 300 osoba) u Gračanici 19. jula 1966. na kojem se detaljnije raspravljalo o atmosferi sa sjednice na Brionima kao i stanju u sektoru državne bezbjednosti.¹⁴

Dostupna građa pokazuje kako se, za razliku od diskusija u pojedinim OO SK, više diskutiralo na forumima SSRN i pojedinim radnim organizacijama i kako su te diskusije, ponuđenom količinom informacija znatno bogatije. Jedno od mogućih objašnjenja zbog ovoga tiče se tadašnjih pozicija pojedinih članova rukovodstva Partije. Naime, Informacija kojom raspolažemo govori o tome kako je dio članstva

¹³ “Ja sam se za izvjesne stvari u prošlosti pitao, zbog čega one dolaze? Mi smo imali u opštinskim komitetima u Gračanici, Brčkom i još nekim, slučajeva da se ljudi oko jasnih pitanja kolebaju a kada bi se malo ispitala suština, onda bi se vidjelo da je u pozadini stajao neki uticaj, jer iako su usvajali određena pitanja oni su se ustručavali da se otvoreno izjasne za određena gledišta. Po mom mišljenju, ima danas ljudi u komitetima koji su više UDBAŠI nego komunisti. To su pojedinci, stari komunisti, čija su shvatanja u našim uslovima takva da oni još uvijek žale za prošlim vremenima, kojima ovaj naš razvoj izgleda kao neko rasulo, koji su svjesno ili podsvjesno nalazili utočišta u organima UDBE, informisali ih o stvarima i o radu rukovodstva, njihovom djelovanju”. Isto.

¹⁴ ATK, *Sreski komitet SK BiH Tuzla 1965-66, Informacija o sprovođenju odluka IV Plenuma CK SKJ na području opštine Gračanica.*

najvjerojatnije bio opterećen “[...] raznim neopravdanim privilegijama (kao postavljanje na bolja radna mjesta, visina ličnog dohotka, stambenog problema i raznih drugih sličnih privilegija), te usled toga nisu u mogućnosti da drugim ukazuju na takve i slične propuste. Dok, s druge strane, prvenstveno radnici koji iznose otvorenije ove propuste nemaju nikakve bojazni da će pokretanjem ovih pitanja izgubiti bilo kakve privilegije, jer ih i nemaju”. Pored navedenog, premda su odluke Brionskog plenuma predviđale otvaranje diskusije o reorganizaciji Partije, nisu zabilježeni slučajevi otvaranja tog pitanja.¹⁵

Na sastancima u industrijskim pogonima u “Bosna-azbestu”, gdje su radnici otvorenije diskutirali o tadašnjim problemima, istaknuta je problematika daljeg razvoja samoupravljanja, nekih birokratskih pojava kao i drugi problemi iz sektora proizvodnje. Između navedenih problema pojedini diskutanti su naglašavali svoja prethodna nastojanja na ukazivanje nepravilnosti u radu, ali su neki zbog toga pozivani na “razgovore, pa i na odgovornost”.¹⁶ U daljem opisu navedene situacije, iznesen je stav kako se Branko Stanojević kao član SK i sekretar organizacije nije pravilno postavljao te da, kao takav, ne može biti sekretar OO o čemu se trebalo posebno očitovati. Istovremeno, radnici su naglasili želju da se direktor preduzeća u češćim i direktnim kontaktima sam upozna sa eventualnim problemima kako ne bi preko posrednika dobivao pogrešne informacije. Osim navedenog, s obzirom da je nekoliko radnika kažnjeno oduzimanjem radnih sati (jer su navodno četiri sata proveli sjedeći) pitali su da li se ovakve odluke mogu donositi bez određene procedure i pismenog rješenja disciplinskih organa u preduzeću. Na ovom mjestu prezentirani problemi u funkcioniranju jedne radne organizacije ukazivali su na pojavu koja, prema ocjeni iz Informacije, “vodi birokratizmu i znatno šteti njegovom [direktorovom, op.a.] ugledu”.¹⁷ Pored problema u komunikaciji između rukovodstva “Bosna-azbesta” i uposlenika, još su navedeni problemi pijaće vode za uposlenike, higijene, investiranja novaca u izgradnju pojedinih objekata, određivanju prioriteta za investicione cikluse kao i uvođenje nagrađivanja po smjenama što je također loše utjecalo na međuljudske odnose u preduzeću. U slučaju uvođenja nagrađivanja po

¹⁵ Isto.

¹⁶ S obzirom na raspoložive informacije i naglašeni model njihova nastajanja vrijedi na ovom mjestu apostrofirati kako je istaknuta “pojava da se za vrijeme sastanaka ne vodi uvijek zapisnik već se on sastavlja poslije njih, već prema željama i shvatanjima pojedinaca. Zato su sve diskusije na sastanku podružnice jasno isticale pitanje: “ko je i s kakvim ciljem u pogon uputio Branka Stanojevića? Sve četiri smjene jednodušne su u zaključku da su međuljudski odnosi u pogonu teško zatrovani upravo njegovim dolaskom. Tvrdi se da Stanojević neistinito i kapriciozno inputira izjave Cvijetinu Stjepanoviću, neovlašteno kontroliše rad pojedinih smjenovodja i radnika, bahato se odnosi prema pojedincima (Avdić Muji) i po svojim željama o tome obavještava direktora preduzeća [“Bosna-azbest”, op. a]. Jednom riječju vlada uvjerenje da su njegova kancelarija i telefonski aparat isključivo mjesto odakle se radjaju i prenose informacije o ljudima na relaciji pogon-uprava preduzeća”. Isto.

¹⁷ Isto.

smjenama detaljno je opisan odnos između smjena, poslovođa i smjenovođa jer se pokazalo kako su pojedine smjene sebi pripisivale rezultate rada neke druge smjene što se odražavalo na nagrađivanje, pa prema tome i na međusobne odnose pojedinih poslovođa sa smjenovođama.¹⁸ Podaci izneseni na ovom mjestu, iako nemaju direktne veze sa ključnim odlukama donesenim na Brionskom plenumu, ipak daju dobar doprinos razumijevanju atmosfere koja je tada vladala. Naime, suština iznesenih informacija govori kako se pitanje odgovornosti za nepravilnosti u radu jedne od najznačajnijih institucija unutar sigurnosnog sistema prenijelo na pitanje odgovornosti u radu uopće. Otuda je vrlo često pokretano pitanje odgovornosti upravljačkih struktura u pojedinim firmama kao i koliko su izvjesne i evidentirane nepravilnosti narušavale postojeći koncept samoupravljanja.

Kao još jedan reprezentativan primjer atmosfere koja je vlada sredinom 1966. godine navodimo stanje u Kamenolomu. I prije IV plenuma bile su utvrđene nepravilnosti u radu Anđelić Ljube i Bratanović Hasana, te je kolektiv preduzeća i OOSK zauzeo stav kako Bratanović više nema mjesta u kolektivu na čemu su naročito insistirali radnici Kamenoloma. Međutim, u junu 1966. raspisan je konkurs za mjesto tehničkog rukovodioca pogona Kamenoloma koji je ponavljan dva puta (prvi konkurs je poništen iz nepoznatih razloga) te je, nakon ponovljene procedure, Hasan Bratanović postavljen za rukovodioca iako je ranije bio sudski gonjen za privredni kriminal. Na sastanku OOSK od 27. juna 1966. godine osuđen je stav Upravnog odbora Kamenoloma koji je dozvolio ovu vrstu nepravilnosti. Na istom sastanku odlučeno je da se u slučaju Bratanovića provede referendum. Prije provođenja referenduma Bratanović je obećavao povećanje plaća radnicima koji su ga na referendumu podržali mada su prije toga tražili njegovu smjenu! U narednom mjesecu proizvodnja u Kamenolomu je podbačena za 300 m³ dok su lični dohoci isplaćeni sa povećanjem od 20%. U isto vrijeme, Ljubo Anđelić je obavljao dužnost komercijalnog direktora.¹⁹ Podaci i ocjene o ovom slučaju pokazuju kako su se, bez obzira na ranije utvrđene nepravilnosti, loše poslovanje i sudske procese, imenovani i dalje nalazili na rukovodećim pozicijama.

U ovom, ali i drugim već ranije navedenim slučajevima, značajan dio najodgovornijih ličnosti je u vrijeme dešavanja ovih problema otišao na godišnji odmor! Generalna ocjena je bila kako "[...] nisu ni izdaleka shvatili značaj odluka IV plenuma i sagledali zadatke koje stoje pred nama komunistima. Krajnje je vrijeme da otpočnemo konkretno postavljati pitanje odgovornosti, a naročito onih koji rade na rukovodećim radnim mjestima, za njihov rad u organima samoupravljanja i drugim oblastima njihovog djelovanja. Očito je da kao komunisti nismo po mnogim pitanjima istrajni i dosledni, naš sadašnji razvitak neophodno traži od nas da do kraja

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

otvoreno i iskreno raspravljamo o svim pojavama i problemima i efikasnije radimo na njihovom razrješavanju”.²⁰ Problemi u upravljanju pokazali su se i na primjeru firme nastale integracijom Partizana i Ciglane gdje su se konfrontirali službenici jedne i druge jedinice i, bez obzira na integraciju, tokom diskusija na Radničkom savjetu dijelili su se na “naše” i “vaše” što je u konačnici dovelo do podjele u Radničkom savjetu.²¹ Svi navedeni primjeri su, prema generalnom zaključku iznesenom na kraju Informacije, govorili kako je birokratizam bio duboko ukorijenjen u modelu rukovođenja, kako rukovodioci ne vode računa o stavovima radnog kolektiva što je, u osnovi, bilo suprotno osnovnim intencijama odluka IV sjednice CK SKJ. Zato je izneseno čvrsto zalaganje kako sa takvom dotadašnjom praksom treba raskinuti kako bi odluke i zaključci Plenuma bili radikalno oživotvoreni.²²

* * *

Na ovom mjestu prezentirani podaci govore kako su odjeci Brionskog plenuma na lokalnom nivou imali nekoliko tematskih pravaca. Prve reakcije svakako su pratile najznačajniju promjenu na saveznom nivou, povlačenje Aleksandra Rankovića sa svih funkcija koje je do tada obavljao. U slučaju Gračanice pokazali smo nekoliko primjera koji su ovu promjenu doživljavali u kontekstu političkih odnosa na saveznom nivou. Vrijedno je zabilježiti brzinu i odlučnost SKJ da na adekvatan način prezentira donesene odluke gdje smo uvidjeli kako se radi o dosta jedinstvenom obrascu ponašanja. Slijedom toga evidentirani su različiti odjeci, reakcije i drugi vidovi reagovanja na odluke IV sjednice CKSKJ. Prema tome, prvobitne reakcije kretale su se u rasponu od nepromišljenih ometanja javnog reda i mira, psovki i deklarativne podrške Aleksandru Rankoviću do ozbiljnih i temeljitih diskusija o problemima samoupravljanja i funkcioniranja pojedinih privrednih organizacija.

Izneseni primjeri pokazuju osnovnu tvrdnju s početka teksta kako se sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća jugoslavensko društvo u širem, odnosno bosanskohercegovačko u užem smislu riječi, suočavalo sa nizom političko-ekonomskih problema. Odlučnost CK SKJ da se obračuna sa najmoćnijom strukturom policijsko-obavještajne zajednice, o čijim lokalnim pojavama smo također mogli vidjeti pojedina razmišljanja, odrazila se na otvaranje niza pitanja koja su čekala svoje pravo na dnevni red. U tom kontekstu otvoreni su različiti pravci i diskusije iz čijih nastojanja možemo nazrijeti tada vladajuću problematiku, što se naročito odnosi na stanje u privrednim pogonima. Izvorna građa korištena za ovu rekonstrukciju omogućila je evidentiranje različitih reakcija i iznesenih stavova, koje su iznosile ličnosti iz pojedinih društvenih struktura. Upravo činjenica da su zabilježene različite vrste reagovanja omogućila nam je da saznamo i to šta je o Aleksandru Rankoviću, između ostalih, mislio i jedan vatrogasac.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.

²² Isto.

Amir Duranović

Gračanica in 1966: The repercussions of the 4th meeting of the Central committee of the League of Communists of Yugoslavia

Summary

The idea for the presentation of certain information about events in Gračanica during 1966, after the 4th meeting of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia, emerged during research of the mentioned episode on the broader area of Bosnia and Herzegovina. The available archival sources, even though insufficient for a complete overview of reactions, events and repercussions, still offer an opportunity for the reconstruction of their fundamental courses. The presented data show how the repercussions of the Brioni Plenum on the local level had several thematic directions. The first reactions were followed by the most significant change on the federal level, the withdrawal of Aleksandar Ranković from all functions that he previously held. Other presented examples confirm the basic statement from the beginning of the paper that in the mid 60's of the 20th century the Yugoslav society in a wider sense, i.e. the Bosnian-Herzegovinian society in a narrower sense, faced a number of political and economical problems, and the mentioned examples from Gračanica depict one Yugoslav topic in its micro regional variant.